

ajándékként került hozzájuk a Városi Tanácstól, s hogy Nagy Czirok László gyűjtötte, s Janó Ákos leltározta be „rovás pálca” megnevezéssel. Anyagaként ezt írták: *keményfából faragott, rovásírásos szöveggel. Mind a készítés, mind a gyűjtés helyeként Kiskunhalast írtak, s a készítő nevéként pedig Nagy Szeder Istvánt, annak idejeként, hogy: 1900 körül.*

A szintén helyi születésű Nagy Czirok László (1883–1970) néprajzkutató a palcák leltárba vételekor a helyi múzeum igazgatója volt (1951–1953). Az az állítása, miszerint a palcákat Nagy Szeder István készítette és 1900 körül, bizony hibádzik abban, hogy Nagy Szeder az 1900-as években még nem volt bejáratos a levéltárba, oda, ahol a palcákról készült 1803-as jegyzőkönyv csak 1923 után került elő. Ő a századfordulón építésként dolgozott a szülővárosában, majd miután az első világháborúból hazatért, az 1920-as években végezte el a városi levéltár rendezését.

A Nagy Szeder által történt újrafaragás feltételezése talán azért is állhatott közel Nagy Czirokhoz, mert a „Pásztorélet a Kiskunságon” könyvében így ír a pásztorok műveltségéről: „Írásbeliségre nem volt szükségük, mert úgy tartották, nem egyeztethető össze a pásztori tekintéllyel, hogy közülük bárki a szavát megmásítsa” (Nagy Czirok László 1959. 248.) Ezen túlmenően megerősíthette őt még az a megállapítás is, amit Madarassy tett az 1928-as tanulmányában, miszerint a kiskunhalasi rovásírásos fapalcákat a magyar rovásírás hiteles emlékei közé beiktatni nem lehet. Tehát a fentiek szerint állt össze a palcák eredetiségét megkérdőjelező állítás, aminek jó táptalajt ad az a száz év, amikor nem tudunk róluk, miközben azok ott porosodtak a levéltár rejtett zugában.

A palcák egyébként a közelmúltban is újra át kellett éljék a szem elől tévesztés esetét. Ugyanis Friedrich Klára az Arany Tarsoly hagyományörző lap 2006 novemberi számában megjelent „Pótnyomozás a kiskunhalasi rovásírásos palcák ügyében” című írásából megtudhatjuk, hogy ő, a „nyomozás” akkori állása szerint a 16 rováspalcát az eltűnt vagy eltüntetett rovásírásos emlékeink közé volt kénytelen besorolni. Aztán 2007 februárjában, egy kiskunhalasi előadásuk alkalmával Szakál Aurél a helyi múzeum igazgatója közölte Friedrich Kláráékkal, hogy megvannak a palcák, amelyek eredetisége, véleménye szerint még további bizonyításra szorul. (Friedrich Klára – Szakács Gábor 2007. 90.)

A palcák mostani kézbevétele után – összehasonlítva a rajtuk lévő szöveget az 1928-ban megjelent Madarassy-féle szöveggel, és az általa készített fényképekkel –, bizony állítom, hogy ezek azok a palcák, melyeket Nagy Szeder István talált meg 1923-ban, és mutatott be Madarassy Lászlónak 1927-ben.

Rátérve a palcák mondanivalójára, tudnunk kell, hogy *Halas óriási határát birtokló törzsökös (redemptus) lakosok panaszt emeltek, mert a többnyire idegenből bevándorolt és a pusztákon családostul kintlakó, földbérlettel (arendások), juhászattal, napszámhajárással foglalkozó birtoktalan „jöttmentek” (irredemptusok) a szerfelett való juh tartásokkal a legelőket nagyon megerhelték és elhomokosították. Ez okból a tanács a Jászkerületek kormányzó hatóságának (distriktus) korábbi engedélyére hivatkozással a földetlen lakosok juhtartását szabályozta (regulázta), egy lakosra 60 darab juh tartásának meghatározásával (determinatívjával), a bányákat is beleértve.*

Az érintettek nem tartották be a rendelkezést, helyette a rováspalcákkal üzentek a városi előljáróságnak, amit ekként ír le az 1803. január 22-i Tanács Gyűlés jegyzőkönyvének részlete (betű szerinti azonossággal idemésolva):

„1802-ben October Hónap végén hogy valamely Istentelen gonosz indulatú Ember 16. darab rovás formára faragott fátscákat vetett a Város Ablakába, a melyek onnan Bírői kézhez kerülvén a mint a redjok metzett betűkből ki lehet nézni az a rettentő czéllya van az ezt ki faragónak, hogy a Városet fel égesse; Pusztáin való Takarmányait fel persellye, és azt a sok ezer Lelkekből álló Közönséget, a melynek haszn(a)álltal ezen gonosz Ember maga is tápláltatik

Madarassy helyesen írja, hogy a pálcák mindenikén két rovásbetűsor van, egymással ellentétes oldalon. A sorok nem egyforma terjedelműek és a pálcák végén, mintegy maroknyi szélességben az ún. „bustrophedon” törvénye szerint, fejtetőre állítva visszafordulnak. Megjegyezni kívánom, hogy a ma ismert rovásemlékeink között nem szokványos ez a visszafordítás sorvezetés (más szóval ökörszántás). Ezt olyan rovó csinálja (ill. kénytelen csinálni, hogy a markoló kezének helyére is ír hasson), aki nem ismeri azt az egyszerű megoldást, hogy hosszabb botot veszek a kezembe, mint a tervezett szöveg, így a kezem nem akadályoz a sor végigírásában, s miután elkészültem az írással, utána vágom le a megírt botrészt. A halasi pálcák sorvezetése arra enged következtetni, hogy azt olyan juhászok csinálhatták, kiknek a hétköznapjaiban a számrovás botok voltak használatban, és kézenfekvő, hogy azokat már a használat előtt kész méretre vágták. Az írás-olvasás iránya mindegyiken jobbról balra tartó.

Furcsának találok Madarassynak a következő okfejtését. Hivatkozik a 16-17. századi leírásokra, miszerint a székely betűrovásokat négyyszögletesre faragott botokra metszették már abban az időben. Juhászok által készített, múzeumainkban őrzött számrovások is mind arról tanúskodnak (írja tovább), hogy a rovásjegyek alá a gömbölyű felületeket mindig laposra faragták és ezáltal a természettől gömbölyű pálcákat is többszögletűvé alakították. Majd Sebestyén Gyulát idézi, aki (az 1900-as évek elején) először vetette föl, hogy a rovásírás betűi nem lapos vagy szögletes, hanem gömbölyű rovásokon jöhettek létre. Majd összehozza ezt a zavarkeltésre is lehetőséget adó mondatot: „Ha figyelembe vesszük, hogy rováspálcáink megfaragásával elsősorban pásztorokat vettek gyanúba, meglepőnek kell találnunk, hogy éppen a számrovás technikájában felnőtt juhászok tértek volna arra az útra, amelyet száz évvel később Dr. Sebestyén Gyula elgondolása nyitott meg a tudomány számára!?”

Madarassy tehát azt kéri számon a juhászokon, hogy miért gömbölyű felületű fákra róttak, amikor az ő idejükben már a többszögletűvé alakított fák voltak gyakorlatban. S ugyanezzel a mondattal tereli is az olvasó figyelmét Sebestyén munkásságára, azt sugallva, hogy azt ismernie kellett a pálcák rovójának.

A következő megállapítása sem állja meg a helyét: „Ami a pálcákra felrótt jegyeket illeti, megállapítható, hogy semmiben sem térnek el attól a rovás ábc-től, amelyet Dr. Sebestyén Gyula leköszölt” (itt a „Rovás és rovásírás” című könyv 278. oldalára hivatkozik). Ezen állítással szemben az az igazság, hogy valóban sok betűegyeztetés látható a könyvben közzétett ábc és a pálcákon olvasható szövegekben, ami természetes, ha arra gondolunk, hogy Sebestyén is a nép körében gyűjtötte azokat olyanoktól, akik az ő gyűjtését megelőző száz és ezer évvel korábban is már tudtak írni a rovás betűinkkel. A „semmiben sem térnek el” kifejezés ellenében a következő példákat tudom fölhozni:

A V betű a 2. pálcán négy esetben így néz ki: , míg Sebestyénnél pedig, a ma is használt formát láthatjuk: .

(Deák Dezső íráskutatónak – a jelen tanulmány kéziratának átolvasása után –, elfogadható a pálcák eredetiségének állítása. Hozzátette még, hogy a középkorból ismert, Nikolsburgban megtalált rovás-ábécénk is párhuzamos, függőleges szárral mutatja be a rovás „V” betűjét. Állítása szerint – az általa „szétterpesztett szárú, latin M betű-szerű jelnek” mondott, azaz a „V” rovásjelnek –, nagyon régi alakja a kőkorszakba nyúlik vissza, a mezőgazdaság kezdeteihez, és a gabonatermesztéssel áll minden bizonnyal kapcsolatban. Érdekes – folytatja –, hogy ugyanolyan értelemmel és ugyanolyan ábrázolással a sumereknél is megvan, nem csak Labat szótárában, hanem arcos edényeken – tehát tárgyi leleteken – is. Ezen ősi jel használata is nagyon meggyőző neki, a rováspálcák eredetiségét illetően.)

A TY betű a 13. és a 15. pálcán Sebestyénnel megegyezően szerepel: , azonban a 3. számún teljesen áthúzottak a segédvonalak: .

Az F betűt Sebestyén így írja: , ellenben a 14. pálcán szögletes vonallal látható: , s ha belerajzoljuk a rovó által kifejejtett belső keresztet, akkor helyesen így néz ki: . Itt nem csak arról lehet szó, hogy szögletesen könnyebb betűt véetni, hiszen az íves betűformákra számtalan példát láthatunk a pálcákon.

Az I betűt Sebestyén kétféleképpen adja meg: , . A kettős segédvonallal áthúzottat egyik esetben sem találni a pálcákon. Az egy segédvonallal, vízszintesen áthúzottal szemben pedig a pálcákon csakis ferde segédvonallal () fordulnak elő ezek a betűk, sőt az 1. pálcán a rovás J betűre hasonlóan így: .

(Az I és a D betű hasonlósága miatt néztem meg a D betű használatát. Annak áthúzását Sebestyén szintén vízszintesen jelöli és a pálcákon (az I betűtől eltérően) Sebestyénnel teljesen megegyezően van áthúzva a D betű mindegyike.)

A GY betűt Sebestyén szintén két formában adja meg: , . (Ezek közül a jobbra lógó kettős áthúzású GY betű az 1501-es Csíkszentmártoni rovás emlékünkben ismeretes, úgy mint ennek a tükörképe, az I betűnél szereplő balra lógó kettős áthúzású I betű is.) Ezzel szemben a GY betű a 16. pálcán található, mely egyik Sebestyén-félére sem hasonlít, mert annak balra lógó segédvonalai vannak: (úgy mint Sebestyénnél az egyik I betű).

A legfőbb különbséget azonban abban látom, hogy a pálcákon nem tesznek különbséget a rövid- és hosszú magánhangzók között, azokra egyféle jelük van: .

Ezzel szemben Sebestyén ábc-jében már külön jel van az A és Á hangra: .

Mint ismeretes, minél régebbi rovásszöveggel van dolgunk, abban annál kevesebb magánhangzót találhatunk. Ebből az következik, hogy a pálcák szövegei idősebbek, mint a Sebestyén Gyula által összegyűjtött ábc.

Betűösszerovásokra 13 példa van a pálcákon: VA - nyolcszor (2., 2., 3., 4., 5., 7., 13., 16. pálcá); SA - egyszer a 2. pálcán; RA - kétszer (5., 6. pálcá); az ÖT - és az RT - egyszer-egyszer a 9-es pálcán. Ezekről Madarassy ezt írja: „A betűösszerovásokban viszont megtalálhatjuk a 18. században már ösmert csíkszentmiklósi, valamint a csak 1913-ban fölfedezett konstantinápolyi hiteles emlékek néhány összerótt jegyét.” Ennek a mondatnak abban van az érdekessége, hogy már megint sugallni akar valamit azzal, hogy a konstantinápolyi emlék fölfedezésének időpontját hangsúlyozza. Arra utal ezzel, mintha az abban használt összerovásokat csakis az tudná alkalmazni, aki 1913 után faragta ezeket a botokat. Mintha az írás természetességéből nem következne az, hogy az R betűre rárójjuk a T betű segédvonalát: , mint ahogy azt a jelzett emlékekben is tették.

A rováspálcákon a szavakat pontok választják el. Figyelembe véve a nyelvújítás előtti írásmódot, így külön szavaknak számít pl.: a mit, meg élhettek, ki ássuk, ugyanakkor egybeírás történt a „megfogja banni” szóösszetételben. Magam, így 157 szót számoltam meg, melyekben 129 E ill. É hang van. A hangugratás lehetősége jól kihasználtság, hiszen ezekből 91 esetben elhagyatott ezen magánhangzók valamelyike, ami bizony 71%-os nagyon jó eredmény. Még jobbnak minősíthető ez az arány, ha megnézzük, hogy a szavak elején lévő – egyébként elhagyható – E ill. É betű kiírásához szinte ragaszkodás látható, hiszen a 23 esetből 19 helyen meghagyták azt, ugyanakkor a szavak végén is – ahol nem szabadott volna –, elhagyták E betűk, pl. Te, Ne, Se. Tehát összességében a pálcákon a nyaranyú hangugratás a jellemző, amire azt írni – mint ahogy ezt Madarassy tette –, hogy „az E magánhangzó ugratása szerfölött nagy ingadozást mutat”, erős túlzást jelent. Ennek ellenére mégis, ezzel ellenkező tartalmú mondatrészrel folytatja: „általában megállapítható, hogy a rováspálcáink betűsorai tökéletes rovásírás-ösmerettel és kevés hibával készültek.”

A hibákat összegezve láthatjuk, hogy 9 helyen van hiányosan leírt betű, s egy esetben sorrendcsere történt, de ezek egyszerű figyelmetlenségéből vagy kapkodásból adódhattak. Erről Madarassy így ír: „s ami hiba előfordul, az sem fogyatékos tudásra, hanem sietésre, vagy keshi-

bára vall”. Közülük azonban kiemelkedik a 14. pálcá, mert rajta található az összes hibának majdnem a fele, ti. négy darab. A 4-es pálcán: a SE szóban nincs áthúzva az E betű, 6-on: a BOLOND szó utolsó betűje eK-nek sikeredett, 10-en: PUSZTÁBAN az Á betű nincs befejezve, 12-en: MINDJÁRT szóban az I betű nincs áthúzva, 13-on: PUSZTUL szóban az L betűből hiányzik a két belső segédvonal, így S-nek látszik, 14-en: ISTVÁN és BIZON szavak I betűjéről hiányoznak az áthúzó segédvonalak, a FIJADAT szó F betűjéből kimaradt a belső kereszt, az ELKEZDED szó L betűjében nincs benne a két belső segédvonal, így S-nek tűnik. Az 1-es pálcán az ÉVEST helyett ÉVETS-t írtak. Ennyi tévesztés, ennyi szövegben valóban kevés hibának minősíthető.

Tökéletes rovás-ösmeretet ír Madarassy, amit szerintem finomítani szükséges. Először is hangsúlyozni kell, hogy kiváló betűbiztonsággal íródtak a szövegek, tehát gyakorlottság érződik rajtuk. A szó közbeni E ill. É betűk nagy számban, helyesen hagytak ki, azonban több helyen előfordul, hogy ugyanazon a pálcán egyes szavakból kihagyott, másokból viszont nem (pl. 1., 3., 4.), sőt pl. a 8. pálcán az is előfordul, hogy ugyanabban a szóban láthatjuk mindezt (a kihagyottak itt kisbetűvel írva): PÉTeR, SZEMeD, s ugyanez a 9-en: SZEGÉNYeK.

Megjegyzendő még, hogy a hangugratás viszont csak az E ill. É hangokra szorítkozik. Más magánhangzók kihagyására nem láthatunk példát, pedig az egy szóban azonosokkal megtehetjük imigyen pl. HALAS = HALS, TARCSANAK = TARCSNK. Nem láthatunk példát a mély- és magas magánhangzókra alapuló hangugratásra sem, úgy mint pl. VÁROSÁBAN = VÁRSBN, PUSZTÁBAN = PUSZTBN. Nem látunk arra sem példát, hogy az összerováskor megfordítható a betű iránya.

A rovás-ösmeret szintjének mércéjét az összerovások használata is meghatározza. A pálcákon talált négyféle összerovást, összesen tizenhárom alkalommal láthatjuk. Pl. a 2. pálcán a VA/VÁ betűk összeróttak az OLVASD és a VÁROSÁBAN szavakban, de nincs meg ugyanez a VÁGD és a másik OLVASD szavakban. A 10. pálcán a VÁ betűk nem rovattak össze az ISTVÁN szóban. Csak az 5-ös és a 6. pálcán rovattak össze a RÁ/RA betűk a KIRÁL és a RAJTA szavakban. A 9. pálcán összeróva láthatjuk az ÖT és az RT betűket az ELÖTT és a TARTOTTAK szavakban, de másutt erre nem láthatunk példát, pedig a 6-on a MERT szó, a 12-en a MINDJÁRT szó, a 15-ön a MÉRT és a TARTHATTOK szavak kínálják a lehetőséget ugyanerre a megoldásra.

Az eddig tárgyalt sokszínűségek is megerősíteni látszanak azt a gondolatot, hogy a pálcák több embertől származnak, akik ugyan nem ismerték az ősi írásunk minden csínját-bínját, de nagy biztonsággal tudták továbbadni a közlendőjüket, ki-ki a maga betűtudásával, amit otthonról hozott magával. Friedrich Klára is ezen a véleményen van, amikor azt írja: A betűk formáját, a rövidítések jellegzetességeit megfigyelve azt mondhatjuk, hogy a pálcákra legalább ketten rótták a szöveget, utal erre a 11. pálcá „kezdem és is, amit kell...” felirata is.

Folytatva Madarassy elemzésének vizsgálatát, megállapítható, hogy már fokozza is az érzelmekre való hatást „az igazat megvallva kissé nyugtalanítóan hat” kijelentésével. De mire is mondja ezt? Hát erre a mondatra válaszként: „Rováspálcáinknak ez a mai ösmereteinkhez közelálló sablónszerűsége, mely semmi újat fölmutatni nem tud, mely minden egyéni megoldást nélkülöz – amelyre pedig éppen a székely (magyar) rovásírásnál igen sok lehetőség kínálkozik!” Mielőtt továbblépnénk, elemezzük ezt a mondatot. A mai ösmereteinkhez közelállóságának hangsúlyozásával már megint azt sugallja, hogy a pálcák új keletűek. Még azt is számon kéri rajtuk, hogy semmi újat fölmutatni nem tudnak. Pedig az ő korában már használták az A és Á betűket, amihez képest akár újdonságnak is hathatott volna Madarassynak, hogy a pálcák erre a két hangra csak egy jelet használnak. Már elfogultság is fölmerülhet bennünk a szerzőt illetően, hiszen régi dolgokon újszerűséget számon kérni, bizony logikailag is helytelen dolog. S végül az, hogy minden egyéni megoldást nélkülöznének a pálcák, egyszerűen nem állja meg a

helyét, hiszen olyan mérvű sokszínűséget láthatunk a fentiekben, amikre még a pálcák csoportosítását is alapozni lehet.

Madarassyban a „nyugtalanító érzés csak fokozódik” – írja – „ha a pálcákra felrótt sorokat elolvasni és Tooth János írásbavételével összehasonlítani megkíséreljük. A kettő között ugyanis eltéréseket találunk egyes szavak helyes értelmezése, de még leírása körül is.”

Akkor vegyük az eltérések vizsgálatát. Az eredetiség vizsgálatának szempontjából a legfontosabb részhez értünk, így most pálcáról-pálcára haladjunk. (A pálcákon ki nem írt magánhangzókat a „pálcák” sorában kisbetűvel írjuk, Madarassy ugyanezeket zárójelbe tette.)

Madarassy	Tooth	pálcák
1. v(é)r szopó	vér szopó	VÉRSZOPÓ
2. évéts	égetés	ÉVETS
3. m(e)gfogja mert	meg fogja miért	MeGFOGJA MERT
	szegényeket	
4. (é)lhett(e)k	élhettek	éLHETTeK
5. királ	király	KIRÁL
v(e)tt(é)k	vették	VeTTéK
6. miskócit	Miskoczit	MISKOCIT
8. turoci	Turóczy	TUROCI
9. régente	régen te	RÉGENTE
tarcsanak	tartsanak	TARCSANAK
10. turóci	Turóczy	TUROCI
11. kel	fel	KEL
tik	tik	TeSZeK
15. jószágot	Jószágát	JÓSZÁGOT

Láthatjuk, hogy Madarassy jól tudta olvasni a pálcákon lévő rovást. De csak olvasta, és nem értelmezte, hiszen a 2-esen a „meg ne olvasd évéts” értelmetlen mondatrészt megjegyzés nélkül hagyta, annak ellenére, hogy Toothnál már így olvashatta: „Meg ne olvasd égetés”.

Mindössze egy esetben olvasta másként (Tooth-tal azonosulva), mint ahogy a pálcákon van, nevezetesen a 11-es pálcán látható TSZK betűket ők TIK-nek olvasták, föltételezve, hogy az „sz” betűről lemaradt az áthúzás, amiből így „i” betű lehetne. Olvasatom szerint ez helyesen van írva a pálcán, és TeSZeK szónak olvasandó, ami jól illeszkedik a mondandóhoz: „ha tesztek, békével engettek” mondatrészben.

Tehát 16 esetben van különbség a pálcák és a Tooth-féle leírásban. (Előbb mindig a Tooth-féle formát írom, az egyenlőség jele után pedig a pálcák szövegét.)

Három esetben egyszerű különírási hiba (vér szopó = VÉRSZOPÓ; meg fogja = MEGFOGJA; régen te = RÉGENTE).

Betűleírás háromszor van (égetés = ÉVETS – Madarassy is évéts-nek olvasta Tooth pedig értelmet adott neki azzal, hogy a V betűt megváltoztatta G-re, így jött ki neki az *égetés* szó, azonban egyikük sem vette észre, hogy itt a rovó tévedett, aki fölcserélte a szó végén lévő S és T betűket, mert a szó helyesen: ÉVEST; fel = KEL; Jószágát = JÓSZÁGOT).

Latinosan írta Tooth 6 esetben (miért = MÉRT; király = KIRÁL; Miskoczit = MISKOCIT; Turóczy = TUROCI; tartsanak = TARCSANAK; Turóczy = TUROCI).

Tartalmi különbségek 4 esetben vannak (élhettek = éLHETTeK – Madarassynál is: (é)lhett(e)k; vették = VeTTéK – Madarassynál is v(e)tt(é)k; tik = TeSZeK; és a legfontosabb,

hogy a *szegényeket* szót Tooth leírta, mintha az a 3-as pálcán ott lenne, de az nincs azon, pedig hely lenne rá!).

Az eltérések Madarassyban a nyugtalanító érzést fokozták, bennem pedig a pálcák eredetiségiről való meggyőződésemet teljesítették ki. Ugyanis arra jöttem rá, hogy ha ezek a pálcák a Tooth-féle leírás alapján készültek volna, akkor az itt felsorolt tartalmi eltérések nem léteznének, mert a pálcákra másoló nyilvánvalóan arra törekedett volna, hogy semmiféle különbség ne legyen, mert az az ő lelepleződését okozhatta volna. (Gondoljunk bele, hogy az a festő, aki festményt hamisít, és mindenképpen el akarja hitetni, hogy az ő munkája az eredeti, akkor annak minden részletében egyező képet kell festenie az eredetivel.) Persze azok, akik osztoznak Madarassy nyugtalanító érzésében, még tovább okoskodhatnak, hogy bizonyára odafigyelt a pálcára másoló arra, hogy ő (az 1900-as évek elején) még ne latinosan írjon egyes szavakat, esetleg a különírásokban s betűelütésekben is hagyjon egy kis „zavart” az utókornak, de a négy tartalmi különbséget már nem lehet „belemagyarázni”, hiszen ezeket – a lelepleződés veszélye nélkül – már nem engedhette volna meg magának a másoló, s főleg azt, hogy olyan szót is elhagyjon a pálcáról, ami viszont ott van a jegyzőkönyv felsorolásában (*szegényeket*) s a pálcán el is fért volna.

A továbbiakban Madarassy leszögezi, hogy Halas „törzsökös” református polgárai az alsódráva-menti, a „jöttment” katolikus zsellérek a nagykúnsági nyelvjárást beszélték. Szerinte nem ezeket a dialektusokat találjuk a pálcákon, „hanem azt a jázságít, amivel a karcagi származású nótárius, Tooth János a rovásjegyek értelmét írásba vette”. Ezzel még nem mondja ki, de már azt állítja, hogy a pálcák szövegei eredendően Toothtól származnak.

Magam nem vagyok nyelvész, hogy ilyen különbségeket tudjak tenni. Mindig is a Halashoz közeli Solton éltem, és az anyanyelvem ennek az alföldi térségnek a „termése”. Ezek ismeretében azt tudom mondani, hogy nekem a pálcák szövegei nem tartalmaznak idegen nyelvjárású elemeket. A furcsa bennük mindössze annyi, hogy szinte csak mondatrészeket írnak, feltételezve, hogy a másik fél is tudja, hogy miről van szó. Mondhatjuk, hogy egyszerűen lényegre törő fogalmazást olvashatunk rajtuk. A magyar nyelv gyönyörűsége lehetőséget ad arra, hogy a magyar emberre azt mondassák, hogy keveset beszél, de sokat mond. Ez az, ami mindig is tükröződött az írásunkban is. Ennek változatát láthatjuk a halasi rováspálcákon.

Nem bizonyító erejű a pálcák származásának idejére a hallás utáni írásmód, hiszen még Tooth János is a nyelvújítás előtti korban készítette róluk a jegyzőkönyvet. Mindössze a szépségük miatt írom ide őket. 3. bányátok, 5. királ, 9. tarcsanak, 12. esztendejig, 14. fíjadat, 15. tiltyák, 16. bányátok.

Madarassy tovább fokoz, imígyen: „Rováspálcáink megítélésénél mindezekén túl még az is növeli a zavart, hogy az ügyre vonatkozó írások sehol sem beszélnek rováspálcákról, vagy rovásbotokról, sem rovásírásról, avagy rovásjegyekről.” Ő mindössze rovásforma fácskákról, és azokra metszett betűkről, más forrásból pedig fácskákra metszett fenyegetődző csúfos szavakról, míg végül „fenyegetődző rovások”-ról tud.

A kiskunhalasi levéltárból előkeríthető kéziratok Tooth János munkái. Ezekből gyűjtöttem ide ezeket a kifejezéseket: „rovás formára faragott fátskák” (Protocollum 1801-1805. 151. p.); „fára való metzések” (Protocollum 1801-1805. 152. p.); „az említett fenyegetődzéseknek ki gondolóját és faragóját” (Protocollum 1801-1805. 153. p.); „rovásforma fátskákra metzett betűk; (Másolat Toothról: Madarassy 1928. 7.).

Hogy miért nem győzte meg Madarassyt a „fenyegetődző rovások” kifejezés, nem tudom. Azonban nem kerülheti el a figyelmünket az a jegyzőkönyvi kifejezés, ami a dolgozat elején lévő idézetben található. Ugyanis Tooth így fogalmaz: „mint a reájok metzett betűkből ki lehet nézni”. A város bírója elé kerülő pálcák szövegeire azt mondja Tooth, az írástudó, hogy *kinézni lehet belőlük*. Ő, aki az írás-olvasás nagymestere, ha latin betűs írást látott volna a pálcákon,

legalább azt a kifejezést használja, hogy *kiolvasni lehet belőlük*. Ezek szerint Tooth már nem ismerhette nagy biztonsággal a rovásbetűket. Ezt látszik igazolni Király Sándor 2006-os közlése is, az 1950-es évek második felében általa látott, a Halasi Múzeumban kiállított rovásírásos fapálcákról: „A teremőr úgy tudta, hogy a beidézett pásztorok olvasták el a rovott szöveget és az alapján jegyzőkönyvezték” (Friedrich Klára – Szakács Gábor 2007. 90.)

Madarassy a végkövetkeztetését arra a megállapítására építi, hogy *a halasi rovásforma fűcskákkaal való fenyegetésnek hatáságilag letárgyalt és annak rendje módja szerint eljegyzőkönyvezett ügye és a kiskunhalasi rovásírásos fapálcák között gyanús szakadék van*. További kutatás szükségességét látja, mert – írja tovább – *amíg ez meg nem történik, addig a kiskunhalasi rovásírásos fapálcákat a magyar rovásírás hiteles emlékei közé beiktatni nem lehet*.

A „gyanús szakadék” mostanra már tisztázódott, hogy még szakadék sem volt. A halasi rováspálcák eredetiek. A rajtuk lévő rovások változatossága még arra is lehetőséget ad, hogy csoportosítani tudjuk a pálcákat.

Az 1-es erőteljes, hangsúlyos betűi egyedivé teszi a többi között, s attól is az, hogy csak ezen láthatjuk az AK jel használatát, (egyszerű K betűként).

Egyedül csak a 2-esen láthatóak azok a V betűk, melyek szárai nem párhuzamosak egymással, hanem széttartóak.

A 3 és 7 esetében a 3-as utolsó szava a „bányátok” szó, vonzza 7-es pálcá tárgyias ragozású első szavát (az összes közül egyetlenként) a „szegényeket”, így ezek párt alkotnak. Ezen fölül mindkettőben azonos összerovások találhatóak a VÁ esetében a *város* és a *vágod* szavakban.

A 4-es pálcá *város* szavában ugyanolyan összerovás van, mint a 3-on és a 7-en.

Kizárólag csak az 5-ös és a 6-os pálcákon van RÁ összerovás, ami összetartozóvá teszi őket.

A 8-9-es párost az hozza össze, hogy nagy számban vannak rajtuk a kiírt E ill. É betűk, és csak a 9-en található az ÖT és az RT összerovása *azelőtt* és a *tartottak* szavakban (a 8-ason nincs ennek lehetősége).

A 11-12 párosításban a 11-es utolsó szava, a „békével”, tartalmilag vonzza a 12-es első szavát, az „engettek” szót.

A 14-es pálcájának az írását már kapkodva készíthették, mert rajta föltűnően sok a figyelmetlenségből adódó betűhiba.

De olyan szempontok is segítenek a csoportosításban, melyek szerint vannak olyan megoldások, melyeknek köszönhetően egyes botok nem tartozhatnak egy csoportba:

A TY betű szára a 3-on a két segédvonallal teljesen áthúzott, míg a 13 és 15-en csak hozzáérintőlegesen faragták meg azokat.

Az *esztendő* írása a 2-en E betűk nélküli: eSZTeNDŐ, míg a 12-en ESZTeNDeJIG, annak ellenére, hogy ezen a pálcán az E elhagyása a jellemző.

A *Péter* szó négyszer szerepel s az 1, 10, 14-es pálcákon egységesen PéTeR-ként írták, míg a 8-on PÉTeR-nek, így a 8-as nem tartozik össze a másik hárommal.

A *szegények* szó háromszor fordul elő, a 7-en és 15-ön kihagyva belőlük az E és É betűk, míg a 9-en kiírva minden magánhangzó.

Az eredetiség biztos tudatában és a fenti szempontok ismeretében látogattam el ismét Kiskunhalasra, hogy megint kezembe vehessem a pálcákat. Meghívtam erre – az éppen nálunk tartózkodó – Radics Géza bácsit, akinek segítségét kértem abban, hogy eldöntésre kerülhessen, hogy hány ember faragta azokat. A szempontok alapján hat csoportot tudtam fölláítani, míg Géza bácsi a jeleket összehasonlítva megerősítette ezen összetartozásokat. De így még a csoportosításból kimaradt a pálcáknak majdnem a fele. S ekkor a 4-sel kibővítettem a 3-as 7-es párost, s láttam, hogy ezek egyforma hosszúak és vastagok, így hozzájuk vettem még a hasonló méretű 5-t és 6-t. Ezek tartalmilag is összefüggtek és nem volt bennük az egymást kizáró szem-

pontok egyike sem. Fokozódott az izgalmam és a formai azonosságú csoportosításon felbuzdulva összefogtam a még be nem soroltak közül a 10, 13, 14 és 15-ös pálcákat (a sorrendre természetesen nem emlékszem), s láttam, hogy ezek is összefüggnek és nincs köztük kizáró szempont, sőt az egyforma TY betűket tartalmazó 13-as és 15-ös pálcák így egy csoportba kerültek. Ezekhez illesztettem a hozzájuk hasonló 11-12-es párost, s így egy 6 darabból álló pálcacsoport volt a kezemben. Összeállt! Most már csak a 16-osnak kell helyet keresnünk, de az a hullámszó sorvezetésével, elütő méretével sehova nem illett be. Nem is illik, mert az külön ember munkája, állapítottuk meg közösen Géza bácsival. Tehát formailag és tartalmilag egységes csoportokba sikerült szedni a 16 darab rováspálcát, ami megerősítette, hogy ezek így készültek el 1802-ben. Ezt látszik megerősíteni, hogy Tooth János is e csoportok szerint írta őket sorba, csak a csoportokon belül már nem nézte a tartalmi sorrendet (csak ezeket tudta belőlük „kinézni”!). Tehát egy csoportban találhatjuk most is a 3-tól 7-ig pálcákat, a 8-9-eseket és a 10-től 15-ig lévőket, ezen kívül vannak az egyediek, az 1, 2 és a 16.

A pálcák tartalmához kiegészítésül: A név szerint megszólítottak a város vezetéséből: Túróczi István a város főbírája volt akkor, s rajta kívül Péter István és Mikolczi Kerekes János tanácsbeliek voltak. A „meg ne olvasd évest” mondatrészrel a juhász arról ír, hogy a bárányt (az évest) ne számolják bele az engedélyezett létszámba. A „fülit ne vágd” felszólítással pedig azt akarta elérni, hogy ne jelöljék meg a jószágot a fülén, ugyanis amikor a pusztai jószágfelügyelő ellenőrizte a nyájak nagyságát, s ha többet talált az előírtnál, joga volt megvágnia a juhok fülét, hogy ezzel megjelölje a létszám fölöttieket. A juhok fülének kicsipkézése és lyukasztása egyébként mindennapos gyakorlat volt, hiszen a fülrovással az állat évszámozását vagy éppen sorszámozását is el lehetett végezni, akár végtelen nagy számokat is jelölve rajta.

Érdekességként jegyzem meg, a figyelmetlenségből adódhat, hogy a legtöbb betűhibát tartalmazó 14-es pálca a csoportjában az utolsó helyre került, ami talán éppen a valóban kapkodva készítést látszik igazolni.

S most lássuk a pálcákat a csoportosítás szerint, a leltári szám feltüntetésével együtt. (Külön sorban vannak a pálcák oldalain lévő szövegrészek. Ez a jel: / a visszafordítást jelzi. A kisbetűk a rovásban kihagyott betűket jelentik, az aláhúzás pedig az összerovásokat.)

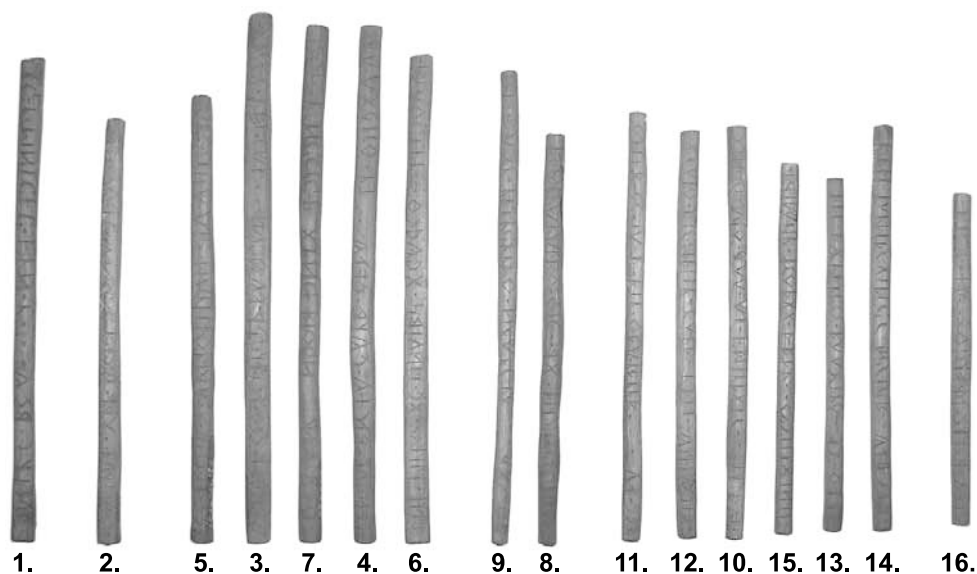
1. NO Te VÉR SzOPÓ PéTeR, Te / KeZTeD MÉG
MINDÉG
2. MeG Ne OLVASD ÉVETS FÜLIT / Ne VÁGD
OLVASD HÁT eSZTeNDŐ HALAS VÁROSÁBAN
5. SeM KIRÁL SeM DISTRIKTUS / NeM TUDJA
MÁSUTT IS VAN A MI ITT
3. KI VOLT eNEK INDÍTÓJA / MeGFOGJA BÁNNI AZ EGÉSZ
VÁROS MERT BÁNTYÁTOK
7. SZeGéNYeKeT RONTOD BÍRÓ MIKOR / Te FÜLIT
VÁGDOD PRÓBÁLD MeGéG MINDeN
4. VÁROST MINDÉG ÉGeTeM EDIG / MeG éLHETTeK TI
SE éLHeSeTeK
6. MéRT VeTTéK BE VeReSSZeMű BOLOND / MISKOCIT
OLYAN eSIK RAJTA EGÉSZ VÁROSBAN
9. AZ ELŐTT TARTOTTAK RÉGENTE / HA NEM
SZEGÉNYEK TARCSANAK
8. TUROCI PÉTeR HA / MEGTALÁLUNK KIN

- MEZŐBEN IS KI ÁSSUK / SZEMeD
 11. KeZDeM ÉN IS A MIT KEL TETTeM / ÉN IS
 MINDJÁRT ÉGeTeM HA TeSZeK / BéKéVeL
 12. ENGeTeK MINDJÁRT ÉGeTeM TIZ / ESZTENDeJIG
 AZ EGéSZ TANÁCS
 10. BIZONY SOK ÉGéS LeSZ PUSZTÁBAN / IS PéTeR,
 ISTVÁN TUROCI MIATT
 15. MéRT TILTYÁK AZ URAK / SZeGéNYeKTŐL
 JÓSZÁGOT INKÁBB A MIT / TARTHATTOK
 13. AZ ATYÁITOK MeGéLHeTTeK / TIK NeM
 ÉLHeTTeK PUSZTUL VÁROS
 14. PéTeR ISTVÁN BIZON MONDOM / MINDIG
 ÉGeTeM FIJADAT IS HA ELKeZDeD
 16. VALAMeNYIeN VAGYTOK / MIND MeG
 BÁNNYÁTOK ÉGéSSeL

Tehát nagy biztonsággal megállapítható, hogy ezeket a pálcákat hat ember róttá, egymás közt egyeztetve azt, hogy mindegyik a fenyegetésről írjon. De hogy ezt ki hogyan fogalmazta meg, s milyen terjedelemben, abban különbségek vannak. Az írásunk fennmaradásának szép példáját láthatjuk azon különbözőségekből, hogy mind a hatan kicsit más betűformákat, össze-rovásokat, megoldásokat hoztak onnan hazulról, ahol a rovásbetűkkel tanulták a betűvetést. Ez annak ellenére történt, hogy a hivatalos elvárás ekkor már éppen 8 évszázada a latin betűk használata volt, ugyanis I. István király – az akkor általánosan használt rovásbetűk helyett –, a latin betűkkel való írást tette hivatalossá, de ennek ellenére az egyszerű nép az ősi rovást továbbra is fönntartotta, használta. Így tehát Kr.u. kb. 1000-tól kezdve latin betűkkel írt az idegen földről hozott papság és az értelmiségünk, de a rovásbetűink hagyományozása ezzel párhuzamosan, korosztályról-korosztályra – mintegy bűvő pataként –, továbbra is megtörtént a családi otthonokban, szerte a Kárpát-medencében, s szűkebb hazánkban, itt az Alföldön is. S mint láthatjuk, a 19. század elején a nép egyszerű fiai még ismerték, s használták nemzetünk ősi írását a rovást. Szülők, nagyszülők adták át gyermekeiknek, unokáiknak az írás vagy rovás tudását (azonos értelmű, de különböző formájú szavaink tárháza igazolja bármelyik szóhasználatot, mint az eb-kutya, év-esztendő, juh-birka, ír-ró, írás-rovás). Mai ismereteink szerint legalább 8 ezer éves ez az ősi írásunk. Fölmerül az emberben a kérdés, hogy ha ez ilyen kitartóan fönntmaradt, akkor miért enyészett el az utóbbi közel kétszáz évben? Ennek a tankötelezettség előírásában látom az okát. 1777-ben jelent meg először az a tanügyi rendelkezés, amely előírta, hogy 6 éves koruktól kezdve járjanak a gyermekek a népiskolákba, sőt büntetés járt a szülőknek, ha nem gondoskodtak erről. Az iskolában nyilván latin betűkkel tanították őket (gimnáziumban kezdetben még latin nyelven is), s így egyre kisebb jelentősége lett az otthoni, ősi betűvetésnek, hiszen a gyermek megtanult írni az iskolában (még ha nem is rovással), a közhivatalok részéről meg úgysis a latin betűs írás volt az elvárás.

Ősi írásunknak kevés emléke maradt fönnt, aminek eredendően a fent vázolt, I. István-féle váltás az oka, így a 20. század legelején már azt állapíthatta meg a már idézett, 1903 november 30-án összeült bizottság (Szily Kálmánnak, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának vezetésével), hogy „a rovott betűs szöveg-írás, közönségesen rovás-írás a magyar nép között nem él.” (Friedrich Klára – Szakács Gábor 2007. 84.)

Hála Istennek tévedtek! Ugyanis amikor ezt a megállapítást tették, akkor a sors különös kegyelme folytán a halasi levéltár mélyén vártak a sorsukra a tárgyalt, az akkor éppen száz éves

2. A kiskunhalasi rováspálcák. Thorma János Múzeum 55.45.1.1-16.

rováspálcák. S eljött az 1953-as év, amikor Kiskunhalason megint csak volt olyan ember aki tudta olvasni a rovásbetűket, hiszen pontosan abban a sorrendben leltározták be őket, amilyen sorrendben azokat Tooth János jegyző 1803-ban leírta.

Beszélnünk kell még Madarassy Lászlóról (akit a Magyar Néprajzi Lexikon is jegyez), aki elmulasztotta a pálcák szövegeinek alapos vizsgálatát, helyette azok körülményeit taglalta bővebben, amikre aztán építhette a félrevezető megállapításait. Megérthetjük a hozzáállását, ha felidézzük, hogy az 1903-as bizottsági határozatra alapozva, 1925-ben bizalmatlanul fogadta a hírt a halasi rováspálcák előkerüléséről. Becsületére legyen mondva, hogy azért két év múltán elutazott Halasra, hogy szemügyre vegye azokat. Fényképeket is készített róluk, amik – voltak idők –, hogy egyetlen bizonyítékként szerepeltek a létezésükre. Azonban tudnunk kell, hogy ez a néprajzkutató már a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusaként érkezett Halasra, és ebből következik, hogy őt bizony „köthette” a kenyéradó gazdájának, az akadémiai – akkor már – finnugor szellemiségen alapuló elvárása, miszerint „a rovásírás a magyar nép között már régen nem él”. A pálcák hiteltelenségét kimondó tanulmányából is láthattuk, hogy ő ennek jól megfelelt. Szakmai irányultságát az is mutatja, hogy titkára, majd alelnöke annak a Magyar Néprajzi Társaságnak, melyet annak a Hunfalvy Pálnak (született Hunsdorfer Paul) a kezdeményezésére hoztak létre, aki a finnugor elmélet fő kidolgozója volt nálunk. Madarassy fontosnak tartotta kiemelni a pálcákról írt tanulmányában, hogy azt előadta ennek a Társaságnak a felolvasó ülésén. 1934-től a Néprajzi Múzeum igazgatója volt.

Madarassy éppen harminc juhászt sorol föl név szerint a tanulmányában, akik cinkostársak lehettek a példátlan csínytevésben, akik közül bármelyikük lehetett az a hat ember, akik pálcákra róva felrötták (szó szerint is!) a város vezetésének, hogy ilyen helyzet állt elő, s fenyegetőztek. Ezen írástudó emberek tiszteletére a hat csoportot az ismertetett juhászok némelyikéről neveztem el, annak tudatában, hogy bármelyikőjüktől származhattak az írások. Közülük – mint tudjuk – Czifra Imre helyi lakos, nyájjuhász és a Bor testvérek (Antal és István) zsellérek, juh árendások több ízben nyughatatlankodtak és *lázasztani* iparkodtak a kiadott juhtartási szabályozás ellen, olyannyira, hogy ezért őket ki is tiltották a városból. Ezért az első terjedelmes cso-

portot Czifra Imréről nevezem el, míg a Bor testvéreknek tulajdonítom a többes szám első személyben fogalmazó 4-es csoportot. A többi találmásra választottam ki a névsorból.

A pálcák szövegei a ma használt fogalmazáshoz közelállóan. (Ehhez az eredeti szöveget kis betűs részekkel egészítettem ki. Írásjeleket egyáltalán nem használtak, ezek jelenlegi használatával a tartalmi tagoltságot próbálok jelölni a saját értelmezésem szerint. A sor elején zárójelben a pálcák leltári száma.)

1. Mákos Mihály:

- (1) NO, TE VÉRSZOPÓ PÉTER, TE KEZTED MÉG
MINDÉG!

2. Kéntelen Tamás:

- (2) MEG NE OLVASD ÉVEST (bárányt), FÜLIT NE VÁGD!
OLVASD HÁT ESZTENDŐKÉNT HALAS VÁROSÁBAN.

3. Czifra Imre:

- 3/1. (5) SEM KIRÁLY SEM DISTRIKTUS (kerületi hatóság) NEM TUDJA,
hogyan MÁSUTT IS VAN AMI ITT.
3/2. (3) AKI VOLT ENNEK ELINDÍTÓJA MEG FOGJA BÁNNI s AZ EGÉSZ
VÁROS is, MERT BÁNTYÁTOK
3/3. (7) a SZEGÉNYEKET. a (juh) RONTOD BÍRÓ MIKOR TE a FÜLIT
VÁGOD. PRÓBÁLD csak meg, MEGÉG MINDEN.
3/4. (4) VÁROST MINDÉG ÉGETEM. EDDIG MEGÉLHETTEK a juhászok, most már TI
SE ÉLHESSETEK.
3/5. (6) MÉRT VETTÉK BE VERESSZEMŰ BOLOND MISKÓCIT,
OLYAN ESIK RAJTA mint az EGÉSZ VÁROSBAN.

4. Bor testvérek:

- 4/1. (9) AZELŐTT TARTOTTAK RÉGENTE (amennyit akartak), HA most NEM tarthatnak,
legalább a SZEGÉNYEK TARCSANAK (tarthassanak),
4/2. (8) TÚRÓCI PÉTER, HA MEGTALÁLUNK KINN a
MEZŐBEN IS, KIÁSSUK a SZEMED

5. Tarhos András:

- 5/1. (11) KEZDEM ÉN IS. AMIT KELI, TETTEM. ÉN IS,
MINDJÁRT ÉGETEM. HA megTESZEK(m), BÉKÉVEL
5/2. (12) ENGETTEK (békén hagytok). MINDJÁRT ÉGETEM TIZ ESZTENDEJIG
AZ EGÉSZ TANÁCSOT.
5/3. (10) BIZONY SOK ÉGÉS LESZ a PUSZTÁBAN IS, PÉTER,
ISTVÁN, TÚRÓCI MIATT.
5/4. (15) MÉRT TILTYÁK AZ URAK a SZEGÉNYEKTŐL
a JÓSZÁGOT? INKÁBB AMIT TI IS TARTHATTOK annyit mi is tarthassunk.
5/5. (13) AZ ATYÁITOK MEGÉLHETTEK, TIK NEM
ÉLHETTEK, PUSZTUL a VÁROS.
5/6. (14) PÉTER, ISTVÁN BIZONY MONDOM, MINDIG
ÉGETEM FIJADAT IS HA ELKEZDED.

6. Vida István:

(16) VALAMENNYIEN VAGYTOK, MIND MEG-
BÁNNYÁTOK ÉGÉSSSEL.

Az alföldi rovás emlékeink ma ismert darabjai közül talán a legfontosabbak a halasi rovás-pálcák. A sors kegyeltjének érzem magamat, hogy találkozhattam velük, s többször is kezembe foghattam őket. Éltre szóló élményt kaptam tőlük, ahogy a tanulmányozásuk során lépésről-lépésre fölfedték magukat, bizonyára azért, hogy megláthassuk végre igazi arcukat. Nagy kincs van a Thorma János Múzeum birtokában s azt kérem tőlük, hogy sorolják be ezeket a 207 éves pálcákat a fokozottan védett darabjaik közé.

A város vezetését pedig arra biztatom, hogy minden lehetséges formában adják hírül a világnak, hogy az ő egykori elődeik rendeletére, válaszként érkezett rovásbotok, ma már az ősi írásunk nagyon fontos, hiteles emlékei között találhatók.

Köszönetemet fejezem ki Szakál Aurélnak, aki biztatott e tanulmány megírására, s a múzeum munkatársainak a segítőkész hozzáállásukért, Friebert Tibornak a fotók elkészítéséért. Friedrich Klárának a „pótnyomozásáért”, s külön azért is, hogy ennek, a 2006-os megjelenésére érkezett olvasói közlés, a jelen tanulmányban felhasználható. A kézirat átnézéséért Fodor Emesének, értékes javaslataikért Vér Sándornak és Deák Dezsőnek vagyok hálás, s Dezső barátomnak külön a V betűhöz fűzött megjegyzéséért is.

Irodalom

- Friedrich Klára** Pótnyomozás a kiskunhalasi rovásírásos fapálcák ügyében. Arany Tarsoly 2006. november
Friedrich Klára – Szakács Gábor Tászkok-tetőtől a bosnyák piramisokig, Budapest, 2007.
Madarassy László A rovással való fenyegetésnek egy XIX. századi emléke. Budapest, 1928.
Nagy Czirok László Pásztorélet a Kiskunságon. Budapest, 1959.
Ortutay Gyula (főszerk.) Magyar Néprajzi Lexikon, Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980.
Sebestyén Gyula Rovás és rovásírás. 1909. (Hasonmás kiadás Püski Kiadó. Budapest, 1999.)
Szakál Aurél (szerk.) Kiskunhalas almanach. Városismertető az ezredfordulós Kiskunhalasról 2002.
Tooth János Szabad Kis Kun Halas Várossa Történeteinek és Emlékezetesebb Dolgainak Summás Elő Adása. (Kézirat) 1808. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára Kiskunhalasi Részleg XV. 17.

Források

- Protocollum politikum (Tanácsülési jegyzőkönyv) 1801-1805, Tooth János jegyző. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára Kiskunhalasi Részleg V.201.A 18. kötet
 Thorma János Múzeum Néprajzi leltárkönyve